

Српски војни ствараоци о ратној вештини

УДК 355.4.001

Мр Бранислав Ђорђевић, потпуковник

У делу Историја филозофије Хегел је нагласио да наука открива најдубљу истину о себи кад сопственим методама излаже своју „унутрашњу“ историју. За разлику од „спољашње“ историје, која се бави, уопштено речено, догађајима, „унутрашња“ историја је „интелектуална“ историја, историја теорија, односно мисли у најширем смислу. Из богатог фонда проблема за које је заинтересована полемистика, у раду су приказани настанак и развој промишљања ратне вештине у Срба до Првог светског рата. При томе, учињен је покушај да се нагласи њен не цикличан, већ ритмички периодичан развој. Приликом избора и оstenзивних ставова стваралаца српске војне мисли основа је била једноставност (о *sancta simplicitas*), јер само такав приступ обезбеђује њихово разумевање и проспективни значај. Посебну вредност за научне раднике имају целовити библиографски подаци за најзнаменитије српске војне мислиоце који су обухваћени у чланку.

Увод

Војна историја јасно показује када и како је настајала и развијала се пракса ратне вештине у Срба. Међутим, у историји ратне вештине, услед готово апсолутне занемарености, све до садашњих дана није одговорено на бројна каузална питања која се тичу настанка и почетка српске војне мисли, односно „војне књижевности“, како су се у 19. и почетком 20. века називала дела која су се односила на „војна“ питања.

Колико год било недовољно наше познавање „унутрашње“ историје ратне вештине у Срба, толико је ненаучно заснована миноризација, па и маргинализација, њених гносеолошких вредности. Тешко је утврдити јасне мотиве, али, на основу постојећих сазнања, „брига“ за научни идентитет и интегритет војне историје разлог је „барикаде“ коју према историји ратне вештине подижу првенствено војни историчари. А филозофија науке (Хегел, Лакатош, Тојнби, Марковић...) управо наглашава неопходност индивидуалности, али и међусобне повезаности „унутрашње“ (историја ратне вештине) и „спољне“ (војна историја) историје науке.

Историја ратне вештине омогућава релативно поуздан увид у то да је ратна вештина (као наука и струка) имала значајно место у мислима

српских војних стваралаца. Наиме, од заснивања „војне књижевности“, средином 19. века, па до Првог светског рата, у Србији није било посленика војне мисли који није посветио одређену пажњу ратној вештини.

За потпуније разумевање епистемолошких домета српске војне мисли у односу на ратну вештину у нас значајно је неколико чињеница, које су мање или више на њу утицале. Прво, у веома кратком периоду, историјски посматрано, од само шездесетак година, свет, а свакако и Србија, суочили су се с бројним променама у области друштвено-економских односа и техничко-технолошког чиниоца. Поред тога, у том периоду, у свету је вођено више великих ратова (Кримски, немачко-француски, руско-јапански), а српска војска је учествовала у шест ратних сукоба (1876, 1877/1878, 1885, 1912, 1913. и 1914–1918. године). На српску војну мисао утицале су и бројне промене влада и режима у Србији, јер је сваки имао и другачију оријентацију у међународним односима. Тако је, индиректно, и српска војна мисао трпела утицаје руске, аустроугарске, немачке и француске „војне књижевности“. Свакако, то нису и једини чиниоци који су утицали на српске војне ствараоце, али се чини да су они имали највећи утицај.

Општи ставови о ратној вештини

Први ставови о ратној вештини у српској војној мисли појавили су се средином шездесетих година 19. века. У дотадашњој, крајње скромној продукцији „војне књижевности“, као и малом броју војнодоктринарних дела, ратна вештина није помињана. Први посленик војне мисли у Србији који се теоријски одредио према ратној вештини уопште био је Јован Бели Марковић,¹ тадашњи „начелник штаба“ српске војске. На отварању серије „зимских официрских читања“, у јесен 1866. године у Београду, он је рекао да ратна вештина учи „... како да се подигне и узвиси на највећи могући степен снага једне војске, употребом и пољовањем свију физичких и моралних њених сила“.²

Седмдесетих година 19. века вођене су многе расправе о томе да ли је ратна вештина наука која се може „изучавањем присвојити“ и која има своју теорију, или „извире из природног дара“ и спада у вештине.

¹ ЈОВАН БЕЛИ МАРКОВИЋ, генерал (1. јануара 1827. у Београду – 15. августа 1906. у Врњцима). По завршетку лицеја у Београду 1846. године био је државни питомац на берлинском универзитету до 1848, када је преведен за војног питомца у Артиљеријску школу у Берлину. У чин инжењеријског потпоручника произведен је 1850, а у Србију се вратио 1851. године. У чин пуковника унапређен је 1869. а у чин генерала 1877. године. У току службе обављао је дужности професора Артиљеријске школе, управника града Београда и управника оружнице и тополивнице у Крагујевцу. Начелник Штаба стајаће војске постао је 1865, помоћник министра војног 1867, а министар војни и заступник министра грађевина био је од 1868. до 1872. године. Члан Државног савета био је од 1872. до 1875. године, а командант Шумадијског корпуса од 1879. до 1889. године. После пензионисања (1882) поново је постао члан Државног савета, а од 1889. до 1893. године био је намесник Њ. В. Краља.

² Јован Бели Марковић, *Беседа*, „Војин“, бр. 6/1866, стр. 408.

Према Јовану Анђелковићу,³ ратна вештина је наука која у себи садржи „...скуп свију других војник наука па зато и прво место заузима“. Она се не исказује само у рату, већ као војна вештина „дејствује“ и у миру „...припремајући војену силу, да се у рату може појавити као моћна ратна сила“,⁴ у шта спадају организација (устројство) војске, ратна спрема („душевна, морална – интелектуална и материјална“), утврђивање, проучавање непријатеља, и слично. Већина војних мислилаца у то време сматрала је да је истина негде у средини. То стога што „...науци из књига треба додати и своје сопствено искуство“,⁵ будући да се у пракси боље види и разуме оно о чему говори теорија. Поред тога, пракса омогућава и спознају оних појединости које „...ни у каквим књигама не стоје“.

Сматра се да теорија ратне вештине не може да се сведе на правила и не може да пропише систем, „...већ даје само упуте, напомене, начела“ која вреде у многим случајевима, али не у свим. Теорија није у могућности да пропише решења, пошто разноликост прилика у рату има и безброј поступака. Она се првенствено бави посматрањем, јер, по мишљењу Јована Анђелковића, свака ситуација у рату зависи од „...многи и разностручни основака“ који не подлежу мерилима. Такав је случај са душевним стањем („одушевљење, фанатизам, мржња, упорност, лукавство итд.“) које је немогуће измерити као што је то могуће „...са цифром војске, даљином пута, количином времена, географијом и топографијом земљишта и уопште са познатим и мерљивим количинама“.⁶

Најбоља „обавештења“ о ратној вештини добијају се проучавањем „ратни дела“ великих војсковођа. У прилог томе је и став Паје Путника⁷ да практични део ратне вештине стагнира, без обзира на то што

³ ЈОВАН АНЂЕЛКОВИЋ, генерал (19. јула 1840. у Београду – 14. августа 1885. у Пилзену, Аустрија). По завршетку гимназије, ступио је 1855. у Артиљеријску школу (3. класа), коју је завршио као први у рангу. У чин ђенералштабног потпоручника произведен је 1860, у чин пуковника унапређен је 1879, а у чин генерала 1885. године. Обављао је бројне дужности, а најдуже је био професор и управник Војне академије. У рату 1876. године био је шеф Штаба Јужноморавске војске, а у рату 1877/1878. био је шеф штаба Дринског кора и начелник Оперативног одељења Врховне команде. Пред рат 1885. упућен је да прати маневре у Аустрији, где је изненада преминуо. Био је један од најмлађих српских генерала.

Објавио је: 1) *Босна по Роскијевићу*, Државна штампарија, Београд, 1876; 2) *Појмови из ратоводства*, Државна штампарија, Београд, 1876; 3) *Тројански рат*, Државна штампарија, Београд, 1882, и 4) *Белешке из војне историје*, Београд, 1884.

⁴ Јован Анђелковић, *Појмови из ратоводства*, исто, стр. 11.

⁵ Матија Бан, *Основи ратни*, Књигопечатница Кнежевине Србске, Београд, 1848, стр. 2.

⁶ Јован Анђелковић, *Појмови из ратоводства*, исто, стр. 14.

⁷ ПАЈА ПУТНИК, потпуковник (28. јула 1828. у Банатском Новом Селу – 7. априла 1900. у Београду). По завршетку гимназије у Карловцима, студирао је филозофију у Сегедину и Пешти. По отпочињању бурних догађаја у Војводини 1848. године прекинуо је школовање и ступио у народну војску као добровољац. Због храбрости и одважности које је показивао у борбама добио је чин поручника. По завршетку рата, примљен је 1849. године у аустријску војску, у којој је остао до пензионисања 1865. године. Пред Први српско-турски рат

теоретичари „... као ерцхерцог Карл, Жомини, Клаузевиц и множина осталих извршних војених писаца ратној вештини и науци – у свим својим огранцима – чврст основ ударише“.⁸

После српско-турских ратова 1876. и 1877/1878. године, српска војна мисао се, у односу на дотадашњи период, још интензивније бавила теоријским одређењем ратне вештине. Полазећи од става да је ратовање „у потпуном смислу практика“, Станојло Стокић⁹ је сматрао да пракси мора да претходи „размишљање“. Сазнавање „свију појава“ које се дешавају у рату чини „војно знање“, које, када се доведе у „логичну свезу“ и када се из њега изведу закључци, твори војну науку, односно ратну вештину.¹⁰ Према Димитрију Ђурићу,¹¹ ратна вештина је „...

ступио је у српску војску (20. априла 1876) са чином пешадијског капетана прве класе. У том рату обављао је дужност команданта полубригаде „Дринских добровољаца“. У рату 1877/1878. био је командант Ужичке бригаде и „центра“ Јаворског кора. Због заслуга у току тог рата унапређен је у чин мајора и потпуковника. После рата био је командант окружне војске у више места у Србији. У првој половини 1885. године дао је оставку на службу, да би пред рат против Бугарске поново био враћен у војску.

Објавио је: 1) *Мисли о војној организацији Србије*, Штампарија браће Јовановића, Панчево, 1875; 2) *Битка пиротска*, Штампарија Народне радикалне странке, Београд, 1890; 3) *Мало „измена и допуна“*, „Смиљево“ – Штампарија Пера Тодоровића, Београд, 1892; 4) *Дарул – Цилад (кућа свете борбе) и аустро-угарски ђенерал-штаб*, Штампарија Петра К. Танасковића, Београд, 1895; 5) *Мало „измена и допуна“* (1. део – три књиге), Штампарија Петра К. Танасковића, Београд, 1895, и 5) *Хиљаду осам стотина деведесет осма*, Штампарија Петра К. Танасковића, Београд, 1898.

⁸ Паја Путник, *Мисли о војној организацији Србије*, исто, стр. IV.

⁹ СТАНОЈЛО СТОКИЋ, пуковник (1847. у Печаници код Пожаревца – 1891. у Београду). У Артиљеријску школу ступио је 1865, да би је, као први у рангу, завршио 1. јануара 1870. године. По завршетку Артиљеријске школе и производњења у чин потпоручника провео је две године (1872–1873) на усавршавању у пруској војсци. По повратку у земљу, с одличним успехом положио је испит за ђенералштабног капетана. У току Првог српско-турског рата био је на служби у Штабу Дринске дивизије и кора, а у другом рату био је у Врховној команди. После тих ратова командовао је учевним батаљоном, учествовао је у раду војних комитета за организацију и наставу, био је шеф штаба пешадијске бригаде, начелник Штаба Команде стајаће војске и шеф Ђенералштабног одсека Министарства војног. У рату 1885. године обављао је дужност команданта 9. активног пешадијског пука. Био је дугогодишњи редовни и хонорарни професор на Војној академији (топографија, тактика, војна историја и стратегија). Прерана смрт (у 44. години) прекинула га је у плодном раду на теоријском обликовању српске ратне вештине. Поред изразитих теоријских домета, имао је и велики утицај на организовање, опремање и обуку наше војске као командант, начелник Штаба Команде стајаће војске и шеф Ђенералштабног одсека Министарства војног.

Поред више члана у „Ратнику“, објавио је: 1) *Наука о борби* (превод), Државна штампарија, Београд, 1871; 2) *Упут за командовање четом пешадије стајаће војске*, Државна штампарија, Београд, 1879; 3) *Упут за проматрање земљишта за тактичне прилике*, Министарство војно, Београд, 1879; 4) *Војна топографија*, Краљевско српска државна штампарија, Београд, 1882; *Војна историја*, Београд; 5) *Рат и ратовање* (I–III), Краљевско српска државна штампарија, Београд, 1885; и 6) *Војна историја* (I–II), Краљевско српска државна штампарија, Београд, 1887.

¹⁰ Станојло Стокић, *Рат и ратовање*, I део, исто, Београд, 1885, стр. 6.

¹¹ ДИМИТРИЈЕ ЂУРИЋ, генерал (29. септембра 1838. у Београду – 19. октобра 1893. у Београду). По завршетку гимназије, ступио је 1855. године у Артиљеријску школу. У чин пешадијског потпоручника произведен је 1860. године. На специјализацију у Топографско одељење Главног генералштаба у Берлину

начин најцелисходније употребе војске и свих ратних средстава на војишту и бојишту, те да се противник уништи, или за отпор онеспособи и нашој вољи, а са најмање сопствених жртава, покори“.¹² На готово идентичан начин ратну вештину дефинишу и још неки посленици српске војне мисли тога доба (М. Пауновић, М. Наумовић).¹³ Сматра се да су задаци ратне вештине: 1) избор и утврђивање „ратног циља или циља војне“; 2) избор праваца дејства; 3) стратегијски развој војске на ратишту; 4) равнотежа између ратног плана и величине војске; 5) сигурност дејства; 6) маневар; 7) припрема одсудне борбе која доноси победу; 8) „јединство“ дејства, и 9) експлоатација победе.¹⁴

Бавећи се, по први пут у историји српске ратне вештине, методима сазнавања појава у рату, Станојло Стокић је издвојио четири метода „излагања војног знања“: синтетички, генетички, аналитички и апликаторски метод.¹⁵ Синтетички метод иде од простог ка сложенијем, од узрока „прелази на дејство“, односно од делова склапа целину. Генетички метод посматра „развиће предмета“, прати га и објашњава од постанка „до краја“ и закључује о његовом будућем стању. То је „...штудија хисторијског развића облика и начела“, која долазе из природе рата. Аналитички метод из појаве „истражује узроке“, од-

пућен је 1861. године. Поднео је оставку на службу у српској војсци 1863. године јер није испуњено дато му обећање да ће похаћати пруску вишу војну школу. Оставка му је уважена и он је отишао у Русију, где се 1864. активирао у чину пешадијског поручника. У Николајевску ђенералштабну академију ступио је 1865. године. По завршетку Академије вратио се 1867. у Србију, где је поново примљен у војску са чином ђенералштабног поручника. У чин пуковника унапређен је 1881, а у чин генерала 1893. године. У трупи је службовао веома кратко. Као пуковник, командовао је 1881. године пешадијском бригадом стајаће војске. Обављао је више дужности у Генералштабу и Министарству војном. Био је начелник Историјског и Оперативног одељења Главног ђенералштаба, начелник Економског одељења у Министарству војном, два пута министар војни (1889. и 1892) и два пута управник Војне академије (1888. и 1892). Од 1867. до смрти био је професор у Артиљеријској школи и Војној академији. Предавао је више предмета, а главни су му били тактика и стратегија. У рату 1876. био је главни интендант српске војске, у рату 1877/1878. био је начелник штаба Шумадијског корпуса, а у рату 1885. поново главни интендант српске војске. Од 1892. године био је почасни члан Српске академије наука.

Један је од најугледнијих стваралаца војне мисли и утемелјивача ратне вештине у Србији тога доба. Као питомац Артиљеријске школе, превео је са француског дело *Ратна начела Наполеона*. Први је наш војни мислилац који је дефинисао стратегију и тактику у *Приступу Грисхајмовој Тактици*, коју је превео за часопис „Војин“ за 1864. годину.

Поред бројних чланака у војним и другим часописима, објавио је: 1) *Основна тактика три рода војске*, Државна печатница, Београд, 1879; 2) *Тактика великих тактичких тела*, Краљевско-српска државна печатница, Београд, 1885; 3) *Свети Сава и војна настава*, Штампарија Задруге штампарских радника, Београд, 1887; 4) *Српско-бугарска војна 1885-86. год. с војно-економског гледишта*, Штампарија Задруге штампарских радника, Београд, 1888; 5) *Тактика војевања – Стратегија*, Београд 1893, и 6) *Стратегија (тактика војевања)*, Штампарија Краљевине Србије, Београд, 1895.

¹² Димитрије Ђурић, *Стратегија (тактика војевања)*, исто, 1895, стр. 5.

¹³ Милош Пауновић, *Тактика*, (аутографија), Београд, 1889, стр. 4, и Михајло Наумовић, *Тактика*, Штампарска радионица министарства војног, Београд, 1901, стр. 6.

¹⁴ Димитрије Ђурић, *Стратегија (тактика војевања)*, исто, стр. 6-7.

¹⁵ Станојло Стокић, *Рат и ратовање*, I, исто, стр. 6.

носно „...од радње прелази на елементе одакле извлачи поуке за будућност“. Апликаторски метод непосредно повезује теорију са праксом и „начела са употребом“ и труди се да „...свој рад изведе што ближе ратној ситуацији“.

Признајући да у ратној вештини има елемената науке, Петар Мишић¹⁶ је сматрао да је ратна вештина првенствено вештина.¹⁷ Међутим, већина посленика војне мисли сматрало је да је ратна вештина наука и вештина, те да једно без другог не може да постоји. Слично ставовима из претходног периода, најбољу основу да од „научара“ постане вештак Станојло Стокић види у изучавању дела великих војсковођа.¹⁸

Према мишљењу Јована Драгашевића,¹⁹ рат је „делатност“ која захтева „...много науке, много вештине, много умешности, много

¹⁶ ПЕТАР МИШИЋ, генерал (21. марта 1863. у Рајцу код Неготина – 29. маја 1921. у Бечу). По завршетку гимназије у Неготину и Београду, ступио је у Војну академију 1882. године. У чин инжењеријског потпоручника произведен је 1885, у чин пешадијског пуковника унапређен је 1914, а у чин генерала 1918. године. У периоду 1887–1888. био је, као државни питомац, на усавршавању у инжењеријском батаљону у Русији, а од 1888. до 1891. године похађао је Николајевску ђенералштабну академију. По повратку у земљу обављао је дужности помоћника начелника ђенералштаба дивизијске области (Дунавске и Дринске), команданта батаљона и пука. Био је начелник Општевојног одељења Министарства војног и професор на Војној академији (тактика, математика и геодезија). Због активног учешћа у Мајском преврату, од 1906. до 1915, био је, по свом пристанку, у пензији, да би 1915. године био реактивиран. У рату 1885. године био је командир вода у Шумадијској дивизији. У рату 1914–1918. године био је командант здруженог одреда, помоћник команданта Моравске и командант Шумадијске дивизије. Поред више чланака у „Ратнику“, објавио је: 1) *Стратегија (аутографија)*, Београд, 1900; 2) *Тактика (аутографија)*, Београд, 1902, и 3) *Шнајдеровец у служби Рашића и Влајића*, Штампарија Ђорђа Мунца и М. Карића, Београд, 1911.

¹⁷ Петар Мишић, *Стратегија (аутографија)*, исто, стр. 33.

¹⁸ Станојло Стокић, *Војна историја*, I део, Краљевско-српска државна штампарија, Београд, 1887, стр. 3.

¹⁹ ЈОВАН ДРАГАШЕВИЋ, почасни генерал (4. фебруара 1836. у Пожаревцу – 1. јула 1915. у Нишу). По завршетку гимназије у Нишу, ступио је 1855. године у Артиљеријску школу. У чин пешадијског потпоручника произведен је 1860, а у чин пуковника унапређен је 1880. године. Одмах по завршетку Артиљеријске школе постао је професор у тој школи (општа и српска историја, географија, историја ратне вештине, стратегија, статистика и стилистика). У току првих пет – шест година рада као професор, редовно је радио 14–16 сати дневно са књигом и на књижи. Поред дужности професора (26 година), био је ађутант батаљона, командир чете, помоћник и вршилац дужности начелника Главног ђенералштаба. У рату 1876. био је на служби у штабу Врховне команде, а у рату 1877/1878, био је начелник ађутантског одељења Врховне команде. Био је оснивач, власник и уредник нашег првог војног часописа „Војин“. Као начелник историјског одељења Главног ђенералштаба уређивао је и војни часопис „Ратник“. Био је члан највиших научних установа у земљи. Један је од утемељивача српске ратне вештине и најзначајнијих стваралаца војне мисли у Србији 19. века. Оставио је неизбрисив траг у образовању младе српске официрске интелигенције, развоју војних наука и стварању нових погледа у српској војсци.

Поред бројних чланака у „Војину“ и „Ратнику“, објавио је: 1) *Војничка стилистика*, Државна печатница, Београд, 1871; 2) *Војна статистика*, Државна штампарија, Београд, 1875; 3) *Космометрија*, Државна штампарија, Београд, 1875; 4) *Војничка речитост*, Државна штампарија, Београд, 1876; 5) *Начела*

учевне окретности и много сваковрсне вичности“,²⁰ и не спада у науке и вештине, већ у област друштвеног живота. У вези с тим, Јован Анђелковић сматра да „... кад би рат спадао у науке, скоро сваки би га могао изучити као математику; кад би спадао у вештине, неби потребовао тако трудног проучавања“.²¹

Почетком 20. века, српска војна мисао наставила је да продубљује теоријско одређење ратне вештине. Тако, Петар Пешић²² је сматрао да „...вештина која нас учи како ваља употребити војску и остале елементе рата, па да се постигне ратни циљ са најмање жртава и за најкраће време позната је под именом Ратна Вештина, Ратоводство или Вештина ратовања“,²³ са чиме су се слагали и други посленици војне мисли.²⁴

Дилему да ли је ратна вештина наука или вештина наглашава и Живојин Мишић,²⁵ 1907. године у својој *Стратегији*.²⁶ Међутим, и у то

војне географије, Државна штампарија, Београд, 1876; 6) *Хомолје*, Државна штампарија, Београд, 1876; 7) *Полуострво Илирско (Балканско) са гледишта војног*, Државна штампарија, Београд, 1881; 8) *Грађа за историју нашег рата 1876. год.*, Историјско одељење Главног ђенералштаба, Београд, 1883; 9) *Војна географија*, Београд, 1885; 10) *Полуострво Илирско са гледишта војног (II)*, Дарданија, Штампарија напредне странке, Београд, 1885; 11) *Илирско тропоље (Балканско полуострво)*, Штампарска радионица Војног министарства, Београд, 1901, и 12) *Војна географија Илирског тропоља (Балканског полуострва)*, Штампарска радионица Министарства војног, Београд, 1903.

²⁰ Јован Драгашевић, *Официрске школе у Србији*, „Војин“, 1866, стр. 395.

²¹ Јован Анђелковић, *Појмови из ратоводства*, исто, стр. 12.

²² ПЕТАР ПЕШИЋ, генерал (9. октобра 1871. у Нишу – 8. септембра 1944. у Београду). По завршетку гимназије у Нишу, ступио је 1889. у Војну академију. У чин артиљеријског потпоручника произведен је 1892, у чин пуковника унапређен је 1913, а у чин генерала 1918. године. Обављао је дужности командира вода и батерије (1892–1897), начелника Штаба Моравске (1901–1903) и Дунавске дивизијске области (1904–1910), команданта пука (1910–1911), команданта Савске дивизијске области (1921), начелника Главног ђенералштаба (1921–1922. и 1924) и министра Војске и Морнарице (1922–1924). Био је и професор у Војној академији од 1904. до 1914. године (тактика). У рату 1912. био је на служби у оперативном органу у Штабу 1. Армије, 1913. био је помоћник начелника Штаба те армије. У Првом светском рату био је до 1915. на највишим дужностима у штабу Врховне команде црногорске војске, а од 1915. до краја рата био је помоћник начелника Штаба српске врховне команде. Један је од најистакнутијих војних мислилаца у Србији почетком 20. века.

Поред бројних чланака у војним часописима, објавио је: 1) *Решавање тактичких задатака*, Штампарија Ђорђа Мунца, Ниш, 1902; 2) *Тактика (I део)*, Штампарија „Нови покрет“, Београд, 1907; 3) *Тактика (II део)*, Нова штампарија Давидовић, Београд, 1907; 4) *Виша тактика са примерима*, Нова штампарија Давидовић, Београд, 1911; 5) *Тактика коњице*, Нова штампарија Давидовић, Београд, 1906; 6) *Сто тактичких задатака*, Нова штампарија Давидовић, Београд, 1911, и 7) *Тактика на земљишту*, Нова штампарија Давидовић, Београд, 1908.

²³ Петар Пешић, *Тактика (I део)*, исто, стр. 7.

²⁴ Живко Павловић, *Елементарна тактика*, (I), Београд, 1914, стр. 2.

Тихомир Комненовић и Радомир Аранђеловић, *Стратегија*, Нова штампарија „Давидовић“, Београд, 1911, стр. 8.

²⁵ ЖИВОЈИН МИШИЋ, војвода (7. јануара 1855. у Струганику код Ваљева – 7. јануара 1921. у Београду). По завршетку гимназије у Ваљеву, ступио је 1874. у Артиљеријску школу. У чин пешадијског потпоручника произведен је 1876, у чин пуковника унапређен је 1901, у чин генерала 1912, а звање војводе добио је 1914. године. Обављао је дужности командира вода и чете, команданта

време у српској војној мисли преовладавали су ставови да у ратној вештини има и науке и вештине. Сматрало се да део ратне вештине „који сачињава науку“ испитује својства елемената од којих зависи успех у рату (војска, оружје, земљиште...) и одређује начела према којима те елементе треба користити у рату да би се постигао успех. Тај део није тешко савладати „...пошто су својства и особине елемената стални и можемо се са њима лако упознати, а начела се могу научити“.²⁷ Таквом ставу се могу ставити замерке, посебно тврдњи о сталности особина „елемената рата“, али је, свакако, вредан као покушај да се дефинише „научни део“ ратне вештине.

Вештина, као други део ратне вештине „...сачињава примену у првом делу изложених начела за комбинације елемената у самом рату“.²⁸ Ставу да ратна вештина није само наука већ и вештина придружио се и Милован Недић, који је сматрао да би посматрање ратне вештине само као егзактне науке било „...као кад би какав коњаник изучио тачно по теорији јахање на дрвеном коњу, знао правилно држање тела, употребу узде, али није никад узјахао живог коња, нити би познавао његову нарав, живот и издржљивост, па би тврдио, да ће у рату боље јуришати на непријатеља него онај који никад није учио теорију, али је одрастао на коњу“.²⁹

У периоду од око 60 година ставови српских војних мислилаца о ратној вештини нису се значајно променили – само су „избрушени“. Такав закључак следи из промене мишљења о предмету интересовања ратне вештине, с једне стране, и става да је ратна вештина наука и вештина, с друге стране.

бatalјона, пука и бригаде, начелника Ђенералштаба дивизијске области и начелника оперативног одељења Главног Ђенералштаба. Био је ађутант Њ. В. Краља, командант дивизијске области, помоћник начелника и начелник Главног Ђенералштаба. Поред тога, био је редовни и хонорарни професор на Вишој школи Војна академије (стратегија). У рату 1876. био је командант Колубарског баталјона, у ратовима 1877/1878. и 1885. био је командир чете, у ратовима 1912–1913. био је помоћник начелника Штаба Врховне команде, а у Првом светском рату помоћник начелника штаба Врховне команде, командант 1. Армије и начелник Штаба Врховне команде. Један је од најславнијих српских војника.

Поред више чланака у „Ратнику“ и „Српској војсци“ (чији је био одговорни уредник), превео је с немачког дела *Дух и облике пешадијске борбе* („Ратник“, 1891, књига XXIV, свеске 3. и 4), *О теоријском образовању официра* („Ратник“, 1892, књига XXVII, свеске 5. и 6) и *Тактика Вилхема Балка* (Београд, 1910. и 1912). Предавања која је држао на Вишој школи Војне академије 1898–1904. штампао је у књизи *Стратегија – вештина ратовања* (Нова штампарија „Давидовић“, Београд, 1907). Мање у теорији, а више у пракси, Живојин Мишић дао је непроцењив допринос ратној вештини у нас.

²⁶ „У војној литератури ни до данас није рашчишћено питање, да ли је Стратегија (подразумевајући под тим ратну вештину, прим. Б. Ђ.) наука или само вештина. Мишљења многих војних писаца по овом питању не само да су различита, него су шта више њихова мишљења и сасвим противна дијаметрално“ (Мишић Живојин, *Стратегија*, исто, стр. XI).

²⁷ Тихомир Комненовић и Радомир Аранђеловић, *Тактика*, Нова штампарија „Давидовић“, Београд, 1911, стр. 2.

²⁸ Исто.

²⁹ Милован Недић, *Дух савременог ратовања*, Штампарија „Србија“, Београд, 1908, стр. 4.

У првим делима српске војне књижевности, средином 19. века, није било апсолутне сагласности у вези са класификацијом дисциплина (грана) ратне вештине. Према неким, то су: историја ратне вештине, стратегија, тактика, фортификација, наука о оружју и наука о терену,³⁰ док је група најзначајнијих ондашњих војних мислилаца (Ј. Драгашевић, Д. Ђурић, Ј. Анђелковић) сматрала да се ратна вештина дели на стратегију и тактику.³¹

После српско-турских ратова, војни мислиоци су ратну вештину углавном делили на тактику и стратегију. Тактика је реч грчког порекла и означава „ред“, „поредак“, „распоред“, што значи да она „...управља распоредима и маневрима војске у борби“. Стратегија је такође грчка реч, састављена од именице „војска“ и глагола „управљати“, што значи да она „управља војском“ у целини.³²

Подела ратне вештине на стратегију и тактику није једногласно прихваћена међу посленицима српске војне мисли. Милош Васић³³ је сматрао да ратна вештина има три „гране“: политику рата, стратегију и тактику.³⁴ Политика рата је „вештина“ како да се војна сила једне државе „раздели“ на ратишту и њом се служе „државни владари“. Стратегија је, према Милошу Васићу, вештина како да се ратна сила

³⁰ Јован Бели Марковић, *исто*, стр. 407.

³¹ Јован Драгашевић, *Први појмови из стратегије*, „Војин“, 1866, стр. 273.

Димитрије Ђурић, *Приступ Грисајмовеј Тактици*, *исто*, стр. 2.

Јован Анђелковић, *Појмови из ратководства*, *исто*, стр. 19.

³² Петар Мишић, *Стратегија*, *исто*, стр. 20–21.

³³ МИЛОШ ВАСИЋ, генерал, (27. фебруара 1859. у Неманикућама – 20. октобра 1935. у Београду). По завршетку гимназије и једне године Филозофског факултета, ступио је у Војну академију 1880. године. У чин пешадијског потпоручника произведен је 1883, у чин пуковника унапређен је 1904, а у чин генерала 1916. године. Више пута је пензионисан и реактивиран. Био је на служби у Генералштабу, а обављао је и дужности начелника ђенералштаба дивизијске области, командира ескадрона и краљевог ордонанса. Од 1896. године био је начелник одсека у Главном ђенералштабу, професор на Војној академији, војни изасланик у Бугарској и командант пука. Од 1900. до 1901. био је министар војни, а од 1902. до 1903. године био је дипломатски представник Србије у Црној Гори. У ратовима 1876–1878. учествовао је као добровољац, а у рату 1885. године био је командир чете. За време балканских ратова био је делегат српске владе при грчкој Врховној команди. У Првом светском рату био је командант Дунавске дивизије II позива и командант 1, па 3. армије. После Првог светског рата, до јануара 1922, био је на дужности команданта армије, а након тога министар Војске и Морнарице до новембра те године, када је поднео оставку. Спада међу најплодније српске војне мислиоце на размеђи два века.

Објавио је: 1) *Ратни потсетник и записник*, Штампарија Пера Тодоровића, „Смиљево“, Београд, 1891; 2) *Војничка читанка*, Штампарија Светозара Николића, Београд, 1893; 3) *Основи стратегије*, Београд, 1894; 4) *Из области вештине ратовања*, Штампарска радионица министарства војног, Београд, 1900; 5) *Из области организације војске*, Народна штампариа Београд, 1906; 6) *Висока војничка дисциплина*, Нова штампариа „Давидовић“, Београд, 1909; 7) *Последњи дах ђенерала Јована Мишковића*, Народна штампариа Љуб. Ј. Бојовића, Београд, 1909, и 8) *Војска и политика*, Штампарија Д. Димитријевића, Београд, 1910.

³⁴ Милош Васић, *Основи стратегије* (аутографија), *исто*, стр. 6.

распоређи, креће и дејствује на простору једног војишта, у „домашају дејства непријатеља“, и њоме се служе војсковође. Тактика је вештина употребе појединих средстава и снага ратне силе ради остварења постављеног циља.

Димитрије Ђурић ратну вештину назива војном вештином и сматра је „упутством“, како се ваља борити да се постигне циљ са што мање жртава.³⁵ Војна вештина је „главна војна наука“, а остале су: војна статистика, топографија и картографија, артиљерија, фортификација и војна психологија. У својим белешкама, Јован Мишковић³⁶ је војне науке поделио на тактику, стратегију, географију, статистику, фортификацију и артиљерију,³⁷ док је Јован Драгашевић стратегију и тактику сматрао наукама „...које се нарочито војничким зову“, а артиљерију и инжињерију видео је као „занате“ у служби тих наука.³⁸ Став Светозара Нешића,³⁹ према којем „наука о оружју“ спада у војне науке, није наи-

³⁵ Димитрије Ђурић, *Основна тактика три рода војске*, исто, стр. 6.

³⁶ ЈОВАН МИШКОВИЋ, генерал (6. јула 1844, у Неготину – 20. октобра 1908. у Београду). Ступио је у Артиљеријску школу 1860. године. У чин артиљеријског потпоручника произведен је 1865, а у чин генерала унапређен је 1894. године. Био је на служби у барутани у Страгарима, штабни официр у Рудничком и Јагодинском округу, у Општевојном одељењу Министарства војног, командир чете и шеф Ђенералштаба Алексиначке војске. Од 1878. био је ађутант Њ. В. Књаза и министар војни. За начелника Ђенералштабног одељења Главног Ђенералштаба постављен је 1882. године. Од 1883. био је начелник штаба активне војске, од 1886. командант Шумадијске дивизије, од 1888. начелник Главног Ђенералштаба и инспектор пешадије, а од 1890. до 1893. био је гувернер краља Александра Обреновића. Од 1893. био је начелник Главног Ђенералштаба, а од 1896. министар војни. У рату 1876. године био је командант Јагодинске, Чачанске и Ужичке бригаде и Књажевачке окружне војске и начелник штаба Ибарске војске. У рату 1877/1878. био је начелник Штаба Тимочког кора и начелник Операцијског одељења Врховне команде. У рату 1885. године био је командант Дринске дивизије. За време свог првог министровања наредио је покретање часописа „Ратник“. Члан Српске академије наука постао је 1894. године. Један од најумнијих српских официра и најплоднији посленик српске војне мисли 19. века.

Поред бројних радова у часописима, објавио је: 1) *Путовање по Србији*, Штампарија Н. Стефановића и дружине, Београд, 1874; 2) *Опис рудничког округа са сликама и картама*, Државна штампарија, Београд, 1872; 3) *Књажевачки округ*, Београд, 1881; 4) *Топографски речник Јагодинског Округа* (1884. и 1886); 5) *Хидрографија независне Кнежевине Србије*, Државна штампарија, Београд, 1880; 6) *Косовска битка*, Краљевско-српска државна штампарија, Београд, 1890; 7) *Српска војска и војевање за време устанка од 1804. до 1815. године*, Штампарија Краљевине Србије, Београд, 1895; 8) *Рат Србије са Турском* (службено издање); 9) *Облик пешадијске борбе (превод са допунама)*, Београд, 1876; 10) *Неке напомене за тактичко вежбање трупа*, Београд, 1887; 11) *Пешадијски редов у српској војсци*, Штампарија А. Јовановића, Београд, 1887; и 12) *Говори у Крагујевачкој официјерској касини*, Штампарија Радовановића и Јовановића, Крагујевац, 1887. итд.

³⁷ Архив Српске академије наука и уметности, Београд, Историјска збирка, бр. 7242, *Белешке Јована Мишковића*, бележница бр. 15.

³⁸ Јован Драгашевић, *Војна географија Илирског тропоља*, Штампарска радионица министарства војног, Београд, 1903, стр. 5.

³⁹ СВЕТОЗАР НЕШИЋ, пуковник (30. октобра 1851. у Неготину – ?). По завршетку два виша разреда гимназије, ступио је у Артиљеријску школу 1869. године. У чин артиљеријског потпоручника произведен је 1874, а у чин пуковника унапређен је 1898. године. Као артиљеријски официр обављао је

шао на подршку међу војним мислиоцима. У недостатку званичних погледа на поделу ратне вештине крајем 19. века, а ради сагледавања утицаја војне мисли на праксу, може да послужи и став из Статута часописа „Ратник“, према којем су „војне гране“: организација, тактика, стратегија, артиљерија и фортификација.⁴⁰

У српској војној мисли с почетка 20. века преовладавао је став да се ратна вештина дели на: стратегију, тактику, војну администрацију, артиљерију, војну топографију, фортификацију, војну статистику и географију, историју ратова и ратне вештине и војну психологију.⁴¹ При томе, стратегија је почетни део ратне вештине, фортификација, администрација итд. чине „допуњавајући део“, а тактика је њен завршни део. Међутим, Живојин Мишић је сматрао да су делови ратне вештине⁴² само стратегија и тактика.

Интересантно је и схватање да је војна администрација војна наука. Према Јеврему Марковићу, војна администрација је наука која учи како треба „...подићи и устројити силу државну према највишем циљу државном, према средствима којима држава располаже и према њеним осталим установама“,⁴³ као и то како ту војску „изображавати и васпитавати“ према државном циљу и њеним потребама. Поред тога, војна администрација учи како треба „...спремити, наоружати, ранити и издржавати војску у миру и рату“. Да би остварила те задатке војна администрација се дели на две гране: устројство убојне силе и снабдевање војске. У устројство убојне силе спада „...скупљање војске, попуњавање чиновима, организација и управа војске административна и војна, права и обавезе војника“, а у снабдевање војске спада „...оружање, спрема, одевање, рањење, магацини итд.“.⁴⁴ Схватање да је војна администрација војна наука наглашавано је у часопису „Војин“, а такво мишљење посебно је било изражено за време владавине кнеза

дужности командира вода, шефа Штаба Тимочке дивизије и био је на служби у Главном ђенералштабу. Као ђенералштабни официр био је командант батаљона, начелник штаба дивизије, војни изасланик у Цариграду (1889–1893), командант пука, начелник оперативног одељења команде Активне војске и начелник Главног ђенералштаба. Био је и професор у Војној академији (стратегија и тактика). У српско-турским ратовима био је начелник Штаба Крајинске бригаде, а у рату 1885. био је на служби у Оперативном одељењу Врховне команде. Као вршилац дужности начелника Главног ђенералштаба изradio је план мобилизације војске за рат против Турске 1912. године.

Поред бројних чланака у „Ратнику“, објавио је: 1) *Наука о оружју*, Београд, 1882; 2) *Пешачка дивизија на маршу и у боју*, Краљевско-српска државна штампарија, Београд, 1886; 3) *Основе (елементи) стратегије*, Београд, 1898; 4) *Стратегија*, Београд, 1898; 5) *Издавање заповести*, Штампарија Ђорђа Мунца, Ниш, 1899, и 6) *Некролог ђенерала Јована Мишковића*, Нова штампарија „Давидовић“, Београд, 1909.

⁴⁰ *Статут листа*, „Ратник“, свеска I, 1881, стр. 2.

⁴¹ Петар Пешић, *Тактика I*, исто, стр. 8, и Живко Павловић, *Елементарна тактика*, исто, стр. 3–4. Живко Павловић је први пут у историји српске ратне вештине војну психологију посматрао као део ратне вештине.

⁴² Живојин Мишић, *Стратегија*, исто, стр. 15.

⁴³ Јеврем Марковић, *Предавања војне администрације*, „Војин“, бр. 6/1867, стр. 92.

⁴⁴ *Исто*.

Михаила, када су о томе држана и предавања („читања“) у Зимској официрској школи 1866/1867. године.

Очито да ствараоци српске војне мисли нису имали јединствен став о броју и именовању дисциплина ратне вештине. Историја ратне вештине, стратегија, тактика, фортификација, наука о оружју, наука о терену, политика рата, војна статистика, топографија, артиљерија, војна психологија, војна администрација, историја ратова итд., само су неке дисциплине (гране) које је војна мисао идентификовала као делове ратне вештине. У сваком случају, нема посленика војне мисли који стратегију и тактику није сматрао најважнијим дисциплинама.

Стратегија

Први посленик војне мисли у Србији који се ближе одредио према стратегији био је Димитрије Ђурић. У Приступу (предговор) Грисхајмовог дела *Тактика*, он је 1864. године нагласио да „...наука, која учи, како рат да се води, зове се Стратегија“, ⁴⁵ и „...Стратегија ја наука ратовања“. ⁴⁶ Две године касније, Јован Бели Марковић је написао да стратегија учи „...како се скупљањем, двизањем и постављањем већих војних гомила – тела – стварају односи који непријатеља принуђавају да напусти користи, које је могао имати својим постављањем као и циљ који жели постићи“ и да она „...обухвата све елементе снаге у велико и њено је, да их доведе у такав однос, како ће они непријатељу од штете бити“. ⁴⁷ Према Јовану Драгашевићу, стратегија у рату „...даје правац борној сили“, ⁴⁸ ради постизања одлучујућег успеха над противником и може се назвати још и „вештина војевања“. ⁴⁹

Ближим теоријским одређењем стратегије крајем 19. века бавили су се готово сви посленици српске војне мисли. Сматрано је да је стратегија наука која излаже начела и даје кључ „...за објасненије свих појава Ратне вештине и војевања“. ⁵⁰ Под стратегијом се подразумевала употреба свих ратних средстава и ангажовање свих потенцијала за постизање ратног циља. Она помаже политици у избору и дефинисању политичког циља у рату тако што „...оцењује своју и противничку снагу“. ⁵¹ Битка је дело стратегије, док су бој и борба дело тактике, ⁵² односно, према војводи Радомиру Путнику, ⁵³ стратегија „...није ништа

⁴⁵ Грисхајм, *Тактика*, исто, стр. 1.

⁴⁶ Исто, стр. 2.

⁴⁷ Јован Бели Марковић, *Беседа*, исто, стр. 408.

⁴⁸ Јован Драгашевић, *Први појмови из стратегије*, исто, стр. 273.

⁴⁹ Јован Анђелковић, *Појмови из ратовства*, исто, стр. 15.

⁵⁰ Димитрије Ђурић, *Стратегија (тактика војевања)*, исто, стр. 8.

⁵¹ Милисав Живановић, *Стратегија*, исто, стр. 20.

⁵² Станојло Стокић, *Рат и ратовање*, II, исто, стр. 18–19.

⁵³ РАДОМИР ПУТНИК, војвода (12. фебруара 1847. у Крагујевцу – 4. маја 1917. у Ници, Француска). По завршетку гимназије у Крагујевцу, ступио је 1861. године у Артиљеријску школу. У чин артиљеријског потпоручника произведен је 1866, у чин пуковника унапређен је 1889, у чин генерала 1903, а звање војводе добио је 1912. године. По завршетку Артиљеријске школе био је до 1876. на служби у топографском одељењу Министарства војног. У току 1879. године

друго до тактика на великим просторијама“.⁵⁴ У стратегији, борба је једно од средстава за постизање ратног циља, а у тактици она је циљ.⁵⁵

Конкретан предмет стратегије, према Петру Мишићу, јесте: 1) да процени целокупно ратиште „у погледу војевања“; 2) да процени „спрему и уређење“ ратишта у односу на положај и снагу противника; 3) да процени организацију целокупне „одбрамбене снаге“ државе с обзиром на снагу противника; 4) да „покаже начела“ за израду ратног плана; 5) да дефинише мобилизацију и концентрацију војске; 6) да, по отпочињању „војне“, одређује циљ (објекат) операцијама, време и место судара и да „креће“ војску по ратишту; 7) да покаже начела гоњења и наступања на војишту после успешних односно неуспешних судара; 8) да постави основе за уређење позадинског обезбеђења војске; 9) да у сарадњи са политиком „решава“ питања о рату и миру, односно да одређује тренутак објаве рата, закључивања мира и примирја, и слично.⁵⁶ У примени стратегије постоје три „система“, односно „праваца“: методичка, метафизичка и авантуристичка стратегија.⁵⁷ Методичка је права и „истинска“ стратегија, и једино она омогућава постављање и достизање реалног ратног циља. Метафизичка стратегија је шаблонска и „древна“, а авантуристичка превише ризична, па не обезбеђује одговарајућу употребу ратне силе.

После смене династија на српском престолу почетком 20. века, у српској војној књижевности појавили су се бројни ставови у вези са стратегијом. На пример: стратегија „...с највишег гледишта“ излаже „...упуте, главне принципе и начела за руковођење и управљање целокупном ратном снагом на војишту, да би се постигао ратни циљ“;⁵⁸

био је на усавршавању у Русији. За начелника Штаба Дунавске дивизије постављен је 1883. године. После рата 1885. обављао је дужност команданта пука, а од 1893. до 1896. године командовао је Шумадијском дивизијом. Пензионисан је 1896, а 1903. године био је реактивиран и постављен на дужност начелника Главног ђенералштаба, коју је обављао до смрти, са неколико прекида, када је обављао дужност министра војног. Поред дужности у трупи био је и професор на Војној академији (ђенералштабна служба, тактика). У рату 1876. године био је ађутант, шеф штаба и командант Рудничке бригаде и Ветерничког одреда. У рату 1885. године био је начелник штаба Дунавске дивизије. У балканским и Првом светском рату (до 1916) био је начелник штаба Врховне команде. Славни војвода Радомир Путник учествовао је у шест ратова, а у три је предводио српску војску као њен начелник Генералштаба, у најодсуднијим тренуцима за српски народ и његову војску. Обављајући најодговорније дужности у војсци, део своје енергије посветио је и војној мисли. Својим укупним деловањем оставио је неизбрисив траг у српској ратној вештини.

Објавио је: 1) *Ручна књига за артиљеријске официре*, Краљевско-српска државна штампарија, Београд, 1883; 2) *Служба ђенералштаба, служба у мирно доба* (I део), Краљевско-српска државна штампарија, Београд, 1890, и 3) *Служба ђенералштаба, служба у ратно доба* (II део), Штампарска радионица Војног министарства, Београд, 1899.

⁵⁴ Радомир Путник, *Служба ђенералштаба, служба у ратно доба* (II део), исто, стр. 17.

⁵⁵ Димитрије Ђурић, *Стратегија (тактика војевања)*, исто, стр. 281.

⁵⁶ Петар Мишић, *Стратегија*, исто, стр. 26.

⁵⁷ Димитрије Ђурић, *Стратегија (тактика војевања)*, исто, стр. 11–12, Милисав Живановић, *Стратегија* (аутографија), исто, стр. 37–39.

⁵⁸ Живојин Мишић, *Стратегија*, исто, стр. 15.

„Стратегија – наука о вођењу рата. Њен је главни задатак да постави различите цели рата; да све силе и средства тако упуту, да се циљ постигне за најкраће време и са најмање жртава“;⁵⁹ „Стратегија излаже начела, по којима треба водити војске на ратишту и војишту, те да се доведу под што повољнијим условима до судара“;⁶⁰ „Стратегија је један део државних наука, а њен предмет: спрема војске и земље за рат“.⁶¹ Поред тога, сматра се да област стратегије почиње „...с покретима из места за мобилизацију трупа, па траје све до припремљеног судара“;⁶² односно, како наводи Живко Павловић,⁶³ стратегија је „...вештина да се трупе доведу у контакт“.⁶⁴

Тактика

Димитрије Ђурић је у предговору Грисхајмовој *Тактици*, поред стратегије дефинисао и тактику. Према њему „...наука, која учи, како ваља с војском у битки поступати, зове се Тактика“, односно „...Тактика, (је, прим. Б. Ђ.) вештина борења“. У излагању поводом почетка рада „зимских официрских читања“ потпуковник Јован Бели Марковић рекао је да скоро нераздвајно од стратегије иде и тактика „...која учи да се масе и разни родови оружја (...) употребе са обзиром на непријатеља и месност у таквим формама и управо тако, како ће се наша снага највише моћи развити“.⁶⁵ При томе, читава тактика се односи на

⁵⁹ Живко Павловић, *Елементарна тактика*, исто, стр. 3.

⁶⁰ Тихомир Комненовић и Радомир Аранђеловић, *Стратегија*, исто, стр. 8.

⁶¹ Mahadōh, *Из области ратне вештине*, „Ратник“, књ. LXXI, свеска 2–3, Београд, 1911, стр. 12.

⁶² Живојин Мишић, *исто*, стр. 406.

⁶³ ЖИВКО ПАВЛОВИЋ, генерал (1. марта 1871. у Башину код Смедерева – 25. априла 1938. у Београду). По завршетку гимназије у Крагујевцу ступио је у Војну академију 1889. године. У чин артиљеријског потпоручника произведен је 1892, у чин пуковника унапређен је 1913, а у чин генерала 1919. године. Обављао је дужности командира вода и батерије (1894–1899), команданта пешадијског батаљона и пука (1903–1907), начелника ђенералштаба коњичке дивизије (1907–1910), начелника оперативног одељења Главног ђенералштаба (1910–1912), команданта Јадранске дивизије области (1920–1922) и помоћника команданта армијске области. Пре балканских ратова био је професор у Војној академији (тактика), а по завршетку Првог светског рата био је њен управник. У рату 1912. године био је шеф Одсека за израду наређења у Оперативном одељењу Врховне команде, 1913. био је начелник Оперативног одељења Врховне команде. У Првом светском рату био је помоћник начелника Штаба Врховне команде до 1916. године, када је постављен на дужност команданта Шумадијске дивизије, а од 1917. до 1919. године био је војни изасланик у Атини. Био је члан Српске академије наука.

Поред бројних чланака у „Ратнику“ и другим часописима, објавио је: 1) *Битка на Јадру* (1914); 2) *Даљно (стратегичко) извиђање*, Нова штампарија „Давидовић“, Београд, 1909; 3) *Примењена тактика* (литографија), Београд, 1914; 4) *Елементарна тактика*, I део, Београд, 1914; 5) *Београдска операција*, Београд, 1921; 6) *Опсада Скадра*, Београд, 1926; 7) *Битка на Колубари I–II*, Српска академија наука, Београд, 1928; 8) *Битка на Брегалници*, Годишњица Николе Чупића, Београд, 1929, и 9) *Удео Србије у балканским ратовима 1912. и 1913*, Београд, 1935.

⁶⁴ Живко Павловић, *Елементарна тактика*, I део, исто, стр. 5.

⁶⁵ Јован Бели Марковић, *Беседа*, исто, стр. 408.

непосредне активности у борби („непосредан бој, на битку, на опсаду, на јуриш“). Сваки „род оружја“ има своју специфичну тактику којом може најбоље „развити и узвисити своју снагу“, одакле потиче и тактика разних родова оружја.

Тактика се, сматрао је Димитрије Ђурић, дели на тактику основну, „...где ће се говорити само о тактичким формама без обзира на место“, и на тактику стварну, „...где ће се поред тога обазирати и на предео и на место где битка бива“.⁶⁶ Поред тога, тактика, према Сави Грујићу,⁶⁷ омогућава да се постигне „...највећа сагласност у покретима и радњама како појединих војника тако и читавих одељења (јединица, прим. Б. Ђ.)“.⁶⁸

Међу српским војним мислиоцима није постојала сагласност о подели тактике. Димитрије Ђурић, две деценије након поделе тактике на „основну“ и „стварну“, сматрао је да постоје „основна“ и „виша“, тактика.⁶⁹ Основна тактика се интересује за „мање основне положаје“, њихова својства и утицају на распоред војске и борбу, док се виша тактика бави „великим положајима“. Михајло Наумовић је сматрао да се тактика „...као наука о вођењу трупа и о употреби трупа“ дели на

⁶⁶ Димитрије Ђурић, *Приступ Грисхајмовој Тактици*, исто, стр. 2.

⁶⁷ САВА ГРУЈИЋ, генерал (25. новембра 1840. у Коларима – 21. октобра 1913. у Београду). После завршене Артиљеријске школе, упућен 1861. на усавршавање у Пруску. У току 1863. године учествовао је у пољском устанку. Од 1864. до 1870. године похађао је у Русији Михајловску артиљеријску академију и био у руској војној служби. По повратку у Србију, био је на служби у крагујевачкој Тополивници. Због слободоумних идеја, које је изнео у књизи *Војна организација Србије*, и веза са социјалистичким листом „Јавност“, чији је уредник био Светозар Марковић, отпуштен је из војске. У службу је враћен 1875. године. Аутор је ратног плана за Први српско-турски рат, у којем је био начелник артиљерије Моравско-тимочке војске. Крајем 1876. године унапређен је у чин пуковника и постављен за министра војног. За време министровања, до 1878. године, спровео је реформе у организацији српске војске. После Другог српско-турског рата налазио се у дипломатској служби у Бугарској, Грчкој, Русији и Турској. По унапређењу у чин генерала 1887, па до 1904. године био је више пута председник владе, министар војни и министар иностраних послова. После Мајског преврата 1903. до 1910. године, неизменично је обављао дужности председника владе и Државног савета. Један је од најплоднијих стваралаца војне мисли у Србији тога времена.

Објавио је: 1) *Војна организација Србије с критичким погледом на војне организације старих и нових народа*, Крагујевачка друштвена штампарија, Крагујевац, 1874; 2) *Основи војног уређења Кнежевине Бугарске*, Државна штампарија, Београд, 1880; 3) *Основи устројства источно-румелијске војске*, Државна штампарија, Београд, 1880; 4) *Извештај о овојесењем маневру Бугарске војске код Шумле*, Државна штампарија, Београд, 1882; 5) *Бугарски добровољци у српско-турском рату 1876. године*, Краљевско-српска државна штампарија, Београд, 1892; 6) *Мобилизација српске војске за рат 1876. године*, Краљевско-српска државна штампарија, Београд, 1897; 7) *Прилози за историју српско-турског рата 1876*, Штампарија Краљевине Србије, Београд, 1897/98, и 8) *Српско-турски рат 1876–77 (операције моравско-тимочке војске)*, књига 1–4, Штампарска радионица војног министарства, Београд, 1901/02 (опширније о животу Саве Грујића видети рад Божидара Јововића „Сава Грујић – војник, политичар и дипломата“ (Војно дело, бр. 3/1997, стр. 155–174).

⁶⁸ Сава Грујић, *Војна организација Србије с критичким погледом на војне организације старих и нових народа*, исто, 1874, стр. 111.

⁶⁹ Димитрије Ђурић, *Основна тактика три рода војске*, исто, стр. 37.

„формални део“ и „примењену тактику“.⁷⁰ Формални део се односи на облике „построја“ које војска заузима „...на зборишту, маршу и у борби“ и бави се упутствима како јединица треба да се бори сама „...без обзира на садејство других родова оружја и без обзира на земљиште“. Тај део тактике садржан је у егзерцирним правилима. Примењена тактика обухвата заједничку „радњу“ свих родова оружја на маршу, одмарању и у борби, у конкретним условима „...земљишта, годишњег и дневног времена“.

Какву ће тактику војска применити зависи, према Димитрију Цинцар Марковићу,⁷¹ од: особина и васпитања народа, животних прилика и навика, поноса и пожртвовања народа, државног и војног уређења, бројности и способности старешина, као и од оружја којим располаже.⁷² Међутим, какву год тактику примењивала војска, она не сме да буде заснована на шаблонима, јер су застарела тактичка гледишта „...много црња и гора него и рђаво оружје“.⁷³

Почетком 20. века тактика је дефинисана као део ратне вештине који излаже упуте, принципе и начела „...како ће се помоћу живе снаге на бојишту – војске, правилно извршити све оно, што је и како је Стратегијом припремљено“.⁷⁴ У основи, у српској војној мисли доминирао је став да је предмет тактике „...судар војних тела“,⁷⁵ те да она „делује“ на домету непријатељског оружја, „...на малом простору, који се зове бојиште“.⁷⁶

Петар Пешић, који се искључиво бавио тактиком, сматрао је да је она наука и вештина.⁷⁷ Научни део тактике, према њему, зависи од прогреса у свим областима човечијег живота, рада и технике, те је зато

⁷⁰ Михајло Наумовић, *Тактика*, исто, стр. 15.

⁷¹ ДИМИТРИЈЕ ЦИНЦАР-МАРКОВИЋ, генерал (28. августа у Шапцу – 29. маја 1903. у Београду). По завршетку гимназије, ступио је 1865. године у Артиљеријску школу. У чин коњичког потпоручника произведен је 1870, у чин пуковника унапређен је 1892, а у чин генерала 1897. године. По завршетку Артиљеријске школе, обављао је трупне дужности, а 1872–1873. године био је на усавршавању у пруској војсци. Обављао је дужности начелника штаба дивизије, команданта дивизије, начелника штаба Команде Активне војске, начелника Главног ђенералштаба и команданта Активне војске. Од новембра 1902. до Мајског преврата 1903. био је председник Министарског савета. У рату 1876. године био је официр за ђенералштабне послове у Браничевској бригади I класе, а потом у штабу генерала Хорватовића. У рату 1877/1878. године био је официр за ђенералштабне послове у штабу Тимочке војске, а у рату 1885. био је командант 11. активног пешадијског пука.

Поред бројних дела из ратне вештине која је превео са немачког и радова у „Ратнику“, објавио је: 1) *Хисторија ратне вештине* (аутографија), Београд, 1893, и 2) *Размишљања о нашој војсци*, Штампарија Краљевине Србије, Београд, 1896.

⁷² Димитрије Цинцар-Марковић, *Размишљања о нашој војсци*, „Ратник“, књига XXXIV, Београд, 1896, стр. 6–27.

⁷³ Исто, стр. 131.

⁷⁴ Живојин Мишић, *Стратегија*, исто, стр. 15.

⁷⁵ Тихомир Комненовић и Радомир Аранђеловић, *Тактика*, исто, стр. 2, и *Стратегија*, исто, стр. 8; Живојин Мишић, исто, стр. 406. и 504.

⁷⁶ Живко Павловић, *Елементарна тактика*, исто, стр. 5; Тихомир Комненовић и Радомир Аранђеловић, *Тактика*, исто, стр. 2.

⁷⁷ Петар Пешић, *Српска тактика*, исто, стр. I, и *Елементи тактике*, исто, стр. 5.

не само променљив, већ је његов највећи део општи за све народе, а најмањи део је специјалан за поједине војске. Део тактике који припада чисто вештини зависи од индивидуалности онога који је примењује, што значи да је променљив као и научни део. До разлике у разним тактикама (у делу вештине) долази јер она зависи од старешине, од војника, од прилика где се и кад примењује, земљишта и времена, али битне научне разлике нема. То, према мишљењу Петра Пешића, значи да је тактика „...као наука општа, а као вештина специјална“.⁷⁸

Живко Павловић је сматрао да се научни део тактике дели на „елементарну тактику“, која проучава својства бојних елемената, припрему војске за оружану борбу и све остало што је појединим родовима војске потребно за вођење борбе, маршевање и одмор, и на „примењену тактику“, која разматра употребу родова војске „...здружено у разним случајевима“.⁷⁹

Петар Пешић је сматрао да предмет тактике чини „студија“: 1) војске („јачина, морална, интелектуална и научна спрема, организација, формација, командовање итд.“); 2) земљишта; 3) наоружања; 4) построја војске; 5) кретања; 6) становања; 7) осигурања и извиђања и 8) борбе. Уопште, предмет тактике може се поделити на: 1) студију елемената тактике; 2) тактичке радње и 3) примену тактичких принципа.⁸⁰

У теорији постоје и ставови да су једино тактички резултати добит у рату. Тактичко решење је једино мерило вредности, пошто само оно ствара побеђеног и победника, само оно мења стање између обеју страна „...јер једна постаје господарем својих дела, а друга је принуђена, да се подчини вољи свога противника“.⁸¹ При томе, тактику треба редовно мењати како би била изненађење за непријатеља. Нова тактика треба да садржи народни дух и карактер, да је гилкија и надмоћнија од непријатељеве и „...да одговара висини наше војне дисциплине и способности вођа“.⁸²

Када је у питању однос између стратегије и тактике, српска војна мисао сматра да је тешко повући границу између њих, односно одредити докле се простире једна, а одакле настаје друга. Стратегија и тактика су „здро“ уткане једна у другу и јављају се у свакој „војничкој радњи“. Стратегија саставља планове, а тактика их реализује. Стратегија, како наводи Димитрије Ђурић, „...све битке у рату, тако једну према другој дотерује и удешава, да се постигну главна циљ рата“,⁸³ а тактика „...поједина одељења војске води у бој, на бојишту распоређује, и у бици руководи, – да се постигну циљ битке – победа“.⁸⁴

⁷⁸ Петар Пешић, *Српска тактика*, исто, стр. 16.

⁷⁹ Живко Павловић, *Елементарна тактика*, исто, стр. 6.

⁸⁰ Петар Пешић, *Тактика I*, исто, стр. 13, и *Елементи тактике*, исто, стр. 7.

⁸¹ Милован Недић, *Дух савременог ратовања*, исто, стр. 48.

⁸² Милош Васић, *Висока војничка дисциплина*, Нова штампарија „Давидовић“, Београд, 1909, стр. 193.

⁸³ Димитрије Ђурић, *Приступ Грисхајмовој Тактици*, исто, стр. 1.

⁸⁴ Исто.

Стратегија наређује, а тактика реализује; стратегија је реч, а тактика дело. Стратегија великим покретима („стратегијски маршеви и стратегијско развијање“) доводи војску на решавајуће делове војишта и предаје је тактици ради реализације сукоба, пошто је рекла своју последњу реч о главним „обзирима војне“. Стратегија наређује које велике јединице и куда маршују, тактика се брине како да се маршује. И стратегија и тактика раде пре битке, у бици и после битке, међутим, стратегија првенствено пре и после битке, док тактика „...обраћа главну пажњу на исход битке“.

Стратегија и тактика се разликују и по времену које користе за остварење својих задатака, јер стратегији је обично потребно више времена. Оне се, према Јовану Анђелковићу, разликују и по простору „...јер тактика дејствује у главном на бојишту, које је много мањег обима, него војиште, на коме ради стратегија“.⁸⁵

Начела ратне вештине

Средином 19. века српски војни мислиоци наглашавају да ратна вештина има извесна правила, односно начела, која су карактеристична за сваки народ.⁸⁶ При томе, различити мислиоци истичу и различита начела ратне вештине. Према Матији Бану,⁸⁷ то су: а) не раздвајати, него држати груписане своје снаге; б) не остављати „откривену“ ниједну страну војске, и с) хитно прелазити са једног важног места на друго и том хитрошћу збуњивати непријатеља.⁸⁸

Основно начело тактике, сматрао је Паја Путник, јесте да се свако оружје на бојишту постави тако да његова снага дође највише до изражаја,⁸⁹ док главно начело стратегије гласи: „удри у срце“.⁹⁰ Као основна начела стратегије и тактике Јован Анђелковић наводи: а) узајамно потпомагање свих делова војске; б) обезбеђење одступа; с)

⁸⁵ Јован Анђелковић, *Појмови из ратоводства*, стр. 19.

⁸⁶ Димитрије Ђурић, *Каква је тактика Драгомировљева*, „Војин“, 11/1868, стр. 167.

⁸⁷ МАТИЈА БАН, војни писац, књижевник и политичар (4. децембра 1818. у Петровом Селу код Дубровника – 1. марта 1908. у Београду). У Србију је дошао 1844, а следеће године постао је васпитач ћерке кнеза Александра. Српска влада га је често слала у дипломатске мисије. Поред тога, предавао је француски језик у београдском лицеју. Писањем је почео да се бави 1834. године. За потребе српских устаника у Војводини написао је дела *Основи ратни* и *Правила о четничкој војни* (Књигопечатница Кнежевине Србске, Београд, 1848). Написао је много чланака за новине, песме (око 40.000 стихова) и тринаест драма. У његова војна дела још спадају: 1) *Србија по бомбардовању Београда*, Државна штампарија, Београд, 1862, 2) *Србија пред конференцијом*, Државна штампарија, Београд, 1862, и 3) *Моралне и политичке искрице из словенске историје*, Краљевско-српска државна штампарија, Београд, 1888 (опширније о животу Матије Бана видети рад Божидара Јововића „Матија Бан – први српски војни теоретичар“ Војно дело, бр. 1/1997, стр. 197–216).

⁸⁸ Матија Бан, *Основи ратни*, исто, стр. 2.

⁸⁹ Паја Путник, *Мисли о војној организацији Србије*, исто, стр. 9.

⁹⁰ Исто, стр. 55.

надмоћност на решавајућој тачки; d) борбену готовост, и e) бригу за „одржавање“ војске.⁹¹

После искустава стечених у српско-турским ратовима, делимично је промењен приступ војне мисли принципима (начела) ратне вештине. Сматрано је да су, ради потпуније спознаје ратне вештине у мирно доба, из историје ратова „...извучена (...) правила, начела и савети“, који су „повезани“ и чине начела или принципе ратне вештине. Према Радовану Милетићу,⁹² начела ратне вештине објасњавају целину у њеним главним моментима, „...а с тим стазе, којима се ваља кретати, да се општи војни циљ постигне“.⁹³

Петар Бојовић⁹⁴ је сматрао да су начела ратне вештине делимично променљива, односно да зависе од конкретних услова, те да стога, имају

⁹¹ Јован Анђелковић, *Појмови из ратоводства*, исто, стр. 18.

⁹² РАДОВАН МИЛЕТИЋ, пуковник (12. јануара 1844. у Пожаревцу – 6. јануара 1925. у Београду). По завршетку гимназије у Београду, ступио је у Артиљеријску школу 1860. године. У чин артиљеријског потпоручника произведен је 1865, а у чин пуковника унапређен је 1883. године. Због неслагања са режимом, поднео је 1891. године оставку на службу у војсци. Поред више трупних дужности, годинама је обављао дужност професора на Војној академији (математика и виша геодезија). У рату 1876. године био је шеф штаба Шумадијске дивизије, заступник команданта Бањског корпуса и помоћник начелника штаба Тимочког корпуса. У рату 1877/1878. био је шеф Штаба Шумадијске дивизије.

Поред бројних чланака у војним и другим часописима, објавио је: 1) *Мерење висина и одређивање географских позиција у опште и посебне неких тачака у Србији*, Министарство војно, Београд, 1875; 2) *Компензовано исохроно клатно за све ваздушне температуре*, Парна штампарија Задруге штампарских радника, Београд, 1883; 3) *Базис апарат са сталном дужином на свима ваздушним температурама*, Штампарија задруге штампарских радника, Београд, 1884; 4) *Графо-анализа*, Краљевско-српска државна штампарија, Београд, 1888; 5) *Res Militares* (свеска I-II), Штампa Јов. Ј. Молнара, Ваљево, 1890, и 6) *Командовање*, Парна радикална штампарија Београд, 1898.

⁹³ Радован Милетић, *Res Militares*, свеска I, исто, 1890, стр. 3.

⁹⁴ ПЕТАР БОЈОВИЋ, војвода (4. јула 1858. у Мишевићу – 20. јануара 1945. у Београду). По завршетку гимназије у Београду, ступио је 1875. године у Артиљеријску школу. У чин артиљеријског потпоручника произведен је 1880, у чин пуковника унапређен је 1901, у чин генерала 1912, а војводе 1918. године. У миру је командовао пуком, бригадом, дивизијском облашћу, коњичком дивизијом и трупaма Нових Области. Био је начелник штаба дивизијске области, помоћник начелника штаба активне војске, помоћник и начелник Главног ђенералштаба, начелник штаба Главне војне инспекције и начелник Општевојног одељења Министарства војног. У рату 1876, као питомац Артиљеријске школе, био је у штабу Врховне команде, у рату 1877/1878, још увек као питомац, био је у артиљеријској батерији на дужности подофицира. У рату 1885. године био је заступник начелника Штаба Шумадијске дивизије. У балканским ратовима био је начелник Штаба 1. армије и командант Приморског кора. У рату 1914–1918, био је командант 1. армије, трупa Нових Области и начелник Штаба Врховне команде. За време Церске битке је рањен, али није напустио команду, па је у септембру 1914. са армијом прешао Саву и заузео део Срема. У децембру 1915. наследио је војводу Радомира Путника на положају начелника Штаба Врховне команде. Руководио је реорганизацијом српске војске на Крфу и операцијама за освајање Кајмакчалана и ослобођење Битоља 1916. године. У Априлском рату 1941. године, у 82. години живота, реактивиран је и постављен за помоћника врховног команданта Југословенске војске, малолетног Петра II Карађорђевића.

Поред више чланака у „Ратнику“, објавио је: 1) *Метода за решавање тактичких задатака у границама сдружених одреда*, Штампарија Ђорђа Мунца,

само општу вредност.⁹⁵ Међутим, у српској војној мисли било је и појединачних ставова да су начела ратне вештине стална и непроменљива.⁹⁶

Крајем 19. века готово сви војни мислиоци у Србији имали су „своје“ принципе ратне вештине. Већина је мислила исто, али су за исти садржај користили различите синтагме. Као заједничко мишљење, могу се издвојити следећа начела ратне вештине: а) принцип крајњег напрезања силе („...да се максимална снага за рат подигне“) пред почетак рата; б) принцип једновремености дејства; с) принцип економије војне силе; д) принцип прикупљања (сасређивања) војне силе на решавајућој тачки („Сјединити се за бој“, Паја Путник); е) тући непријатеља у најосетљивију тачку; ф) принцип изненађења („У рату треба радити увек оно, чему се противник најмање нада“, Станојло Стокић); г) принцип узајамног потпомагања; х) победа се потврђује гоњењем побеђеног; и) принцип иницијативе; ј) сазнавање противничке радње и намере, а сакривање своје, и к) војском може да заповеда само један.⁹⁷

Поред тих, готово општеприхваћених начела, поједини војни мислиоци су наглашавали и још нека: „брзо и правилно решити се и енергично извршити своју замисао“,⁹⁸ „при употреби снага треба развити највећу енергију у коришћењу времена“,⁹⁹ при стратешком развоју, не остављати стратешке резерве,¹⁰⁰ и „непријатељу постављати јачу страну или крило, а заклањати слабију и у сваком случају осигуравати операцијске правце“.¹⁰¹

У 20. веку није било великих промена у ставовима српских војних мислилаца који се тичу принципа, односно начела ратне вештине. Углавном је наглашаван став да, иако нема сталних „рецепата“ за ратовање и задобијање победе над непријатељем, јер случајности имају значајну улогу у рату, ратна вештина може да се „студира“ као и све друге вештине; она има своју теорију и своје принципе, у којима се

Ниш, 1902; 2) *Шта имамо и можемо да очекујемо од егзерцирних правила уопште, а шта од пешадијских посебице*, Штампарија Ђорђа Мунца, Ниш, 1903; 3) *Упут за обуку рекрута у ратној служби*, Штампарија и књижара Ђорђа Мунца, Ниш, 1904 и 4) *Васпитавање војника*, Штампарска радионица Војног министарства, Београд, 1907. Као потпоручник превео је са француског дело Анри Бријалмона *Војна тактика пешадије, коњице и артиљерије* (штампано у Краљевско-српској државној штампарији, Београд, 1883).

⁹⁵ Петар Бојовић, *Метода за решавање тактичких задатака у границама сдружених одреда*, Штампарија Ђорђа Мунца, Ниш, 1902, стр. 5.

⁹⁶ Милисав Живановић, *Стратегија*, исто, стр. 33.

⁹⁷ Димитрије Ђурић, *Стратегија (тактика војевања)*, исто, стр. 246–248 и 281. Станојло Стокић, *Рат и ратовање*, исто, књ. II, стр. 1, 15–18, и књ. III, стр. 13 и 17; Петар Мишић, *Стратегија*, исто, стр. 73–76; Милисав Живановић, исто, стр. 26–27, 212 и 347–349; Коста Поповић, *Стратегија*, (аутографија), Београд, 1901, стр. 22–29; Паја Путник, 1898, Штампарија Петра К. Танасковића, Београд, 1898, стр. 32 и 39.

⁹⁸ Милисав Живановић, *Стратегија*, исто, стр. 27.

⁹⁹ Коста Поповић, *Стратегија*, исто, стр. 27.

¹⁰⁰ Милисав Живановић, исто, стр. 348.

¹⁰¹ Исто, стр. 349.

изражава њена суштина,¹⁰² а они се црпе „нарочито“ из историје ратова.¹⁰³ Војна мисао је сагласна да се принципи ратне вештине никада не мењају, већ се мењају начини њихове примене зависно од прилика и околности које владају на бојном пољу.¹⁰⁴

Без обзира на сагласност у вези са непроменљивошћу принципа ратне вештине, готово сваки посленик војне мисли с почетка 20. века имао је и „своје“ принципе. Тако је Живојин Мишић навео следеће: „(1) Одржавати што већу тајну за што дуже време како у намерама и наређењима, тако и у покретима; (2) Одржавати трајно надгледање непријатеља, па се редовно извештавати о његовој јачини, саставу и распореду; (3) Треба по могућству држати прикупљено своју снагу саобразно свима приликама и околностима; (4) Уздржавати се издвајања и одашиљања нарочитих одреда ма на коју страну сем неизбежних потреба; (5) Одржавати трајну везу у радњама своје војске; (6) Радити у опште одлучно – одважно; (7) Радити брзо, али увек с рачуном; (8) Радити стално – постојано; (9) Радити предано са потпуним напрезањем енергије.“¹⁰⁵

Као посебно значајна начела и принципе ратне вештине, Живојин Мишић је издвојио: 1) „начело груписања снаге на најважнијој тачци и у најважнијем тренутку“;¹⁰⁶ 2) „начело узајамног потпомагања на време у припремној периоди битке, и начело узајамног потпомагања на простору у периоди решавања битке“;¹⁰⁷ 3) „принцип одлучних победа на важним местима у најважнијем тренутку“¹⁰⁸ и 4) „бити јак колико је год више могуће у сваком погледу на месту, где треба“.¹⁰⁹ Те принципе издвајају, као веома важне, и други војни мислиоци.¹¹⁰

Према Петру Пешићу, „општа тактичка начела“ су: „Начело безбедности; Начело надмоћности; Начело лакога командовања; Начело економије и лакога снабдевања потребама; Начело јединства (солидарности); Иницијативу користити у потпуности; План за дотичну тактичку радњу треба да одговара ситуацији и циљу, који има да се постигне“.¹¹¹

Основни принципи ратне вештине према Тихомиру Комненовићу и Радомиру Аранђеловићу јесу: „(1) Треба пред рат напрегнути све силе, да се рат отпочне са што већом снагом, те да се што више осигурају изгледи за успех; (2) При употреби ратне силе водити највећу штедњу

¹⁰² Живко Павловић, *Елементарна тактика*, исто, стр. 2; Милован Недић, *Дух савременог ратовања*, исто, стр. 9; Тихомир Комненовић и Радомир Аранђеловић, *Стратегија*, исто, стр. 134.

¹⁰³ Живојин Мишић, *Стратегија*, исто, стр. IX.

¹⁰⁴ Исто, стр. 161. и 167; Петар Лазаревић, *Планинска војна*, Штампарија К. Димитријевића, Београд, 1907, стр. 8.

¹⁰⁵ Живојин Мишић, *исто*, стр. 306.

¹⁰⁶ Исто, стр. 407. и 167.

¹⁰⁷ Исто.

¹⁰⁸ Исто, стр. 133.

¹⁰⁹ Исто, стр. 129.

¹¹⁰ Боровоје Николић, *Демократска војска*, „Ратник“, књига LXVIII, свеска III, Београд, 1910, стр. 343.

¹¹¹ Петар Пешић, *Српска Тактика...?*, „Ратник“, књига LXIII, свеска II, Београд, 1912, стр. 2.

(економију) снаге; (3) За битку треба прикупити што већу снагу; (4) Треба тући непријатеља где је најосетљивији, а за главни објект увек узимати његову војску; (5) Треба изненадити непријатеља; (6) Треба одржавати целину и јединство у операцијама; (7) Треба брижљиво припремати битку како би се што мање оставило случајностима; (8) Победу треба искористити енергичним гоњењем (...); (9) Треба увек осигуравати свој операцијски правац и своју позадину; (10) Треба задобити иницијативу и непријатеља потчинити својој вољи; (11) Треба бити јак баш у ономе у чему је непријатељ слаб и (12) Користити се тешким приликама у којима се непријатељ налази и не допустити му, да се из њих без велике штете извуче“.¹¹²

Примена „ратних начела“ првенствено зависи од околности и „...објективне оцене и трезвеног размишљања онога, који та начела примењује у рату“.¹¹³ Начела ратне вештине се примењују на три начина: метафизички или шаблонски („По овом начину треба све радње у рату изводити по сталним и непроменљивим прописима (рецептима) и шаблонима“), авантуристички („Приврженици овога начина одричу сваку теорију и све ослањају на случај и срећу, а једини им је принцип – тражити судар“) и методички начин („Овде за основ рада служе начела, до којих се дошло искуством и која се примењују саобразно владајућим приликама – ситуацији“), који треба да буде доминантан.¹¹⁴

Сматра се да је лако научити и разумети и начела ратне вештине, али свеколика тешкоћа ратовања јесте у примени тог малог броја начела. Рат се не може водити са унапред прописаним обрасцима, „...већ само трезвеним размишљањем, брзим решењем и одважним извршењем“.¹¹⁵ У сваком случају, треба бити начисто да је ратна вештина „проста наука“, да њени принципи нису тешко појмљиви и, како истиче Петар Пешић, „...зато је и врло штетно од простих научних начела правити баука, уносити само нека крупна имена: физиономија, психологија, маршманерви итд.; то је правити збрку и командни елемент доводити у забуну“.¹¹⁶

*

* *

Српски војни ствараоци, очито, бавили су се интензивно теоријским одређењем ратне вештине. При томе, Димитрије Ђурић био је први посленик војне мисли у нас који је дефинисао ратну вештину, стратегију и тактику, и то средином шездесетих година 19. века. После њега, читава плејада војних стваралаца бавила се ратном вештином, а највећи део наведених начела још увек је актуелан.

¹¹² Опширније: Тихомир Комненовић и Радомир Аранђеловић, *Стратегија*, исто, стр. 134–138.

¹¹³ Милован Недић, *Дух савременог ратовања*, исто, стр. I.

¹¹⁴ Тихомир Комненовић и Радомир Аранђеловић, *исто*, стр. 9–10.

¹¹⁵ Милован Недић, *Писмо уредништву*, „Ратник“, књига LXV, свеска V–VI, Београд, 1908, стр. 803.

¹¹⁶ Петар Пешић, *Наша нова пешадијска егзерцирна правила*, „Ратник“, књига LXVIII, свеска II, Београд, 1910, стр. 323.